

Сяргей ШАПРАН

ВЯСЁЛЫМ ШТРЫХОМ – ПІСЬМЕННІКІ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ

Гродзенская зямля здаўна багатая на літаратурныя таленты, яшчэ з часоў Адама Міцкевіча. Другая палова XX ст. не стала выключэннем – менавіта на Гродзеншчыне нарадзіліся або, прыехаўшы сюды, пасяліліся многія пісьменнікі, што адабылі потым літаратурную славу: Вячаслаў Адамчык, Данута Бічаль, Янка Брыль, Васіль Быкаў, Міхась Васілек, Юрка Голуб, Аляксей Карпюк, Алег Лонка, Пятрусь Макаль, Адам Мальдзіс, Піліп Пестрак, Раман Тармола. Пісьменнікі, чые імяны засталіся не толькі ў гісторыі беларускага прыгожага пісьменства...

Ёсць нейкая чароўнасць у старых малюнках, якія сёння глядзіцца амаль як дакументальная хроніка. Да прыкладу, сяміроўскі шарж Анатоля Волкава на Янку Брыля, што з'явіўся ў часопісе "Вожык" больш за шэсцьдзесят гадоў таму [1]. Або іншы шарж, які датуецца яшчэ больш раннім часам – 1952 г.: пісьменнік намалюваў у суакупнасці з артыстамі Купалаўскага тэатра У. Дзядзішчам, В. Полаі, Б. Платонавым, Л. Ражыцкай, К. Санніковым і Л. Драздоўвым [2]. Усе гэта былі новыя лаўрэаты Сталінскіх прэмій: купалаўцы – за спектакль "Пяццю жаваранкі", Брыль – за кніжку "У Забалоці дзее". У гэтай сувязі згадваецца, як Іван Антонавіч апавядаў нам, якім менавіта чынам вырашчалася пытанне пра ўручэнне яму высокай ўзнагароды. Жывы яшчэ быў той, чым імем і называлася прэмія, ён і запітаўся ў пісьменніка Канстанціна Сіманавіча: "А гэтаму прэмію трэба даць таму, што варты яе, ці

таму, што піша так, як трэба?" – "Таму што талента", – нібыта так адказаў тады Сіманавіч.

1960-я гады падарылі Янку Брылю ўжо цэлую галерэю іранічных партрэтаў, аўтарам якіх быў класік беларускага сяміроўскага шаржу Міхал Лісоўскі. Гэты мастак шматкроць маляваў будучага народнага пісьменніка, кожнага разу ўдасканальваючы ягоны партрэт. Вось Іван Антонавіч у гасцях у сялянскай хаце Піліпа Пестрака за адным сталом з Кандратам Крапівой і Максімам Лужаніным [3]. А вось ён на чале палымнянскай рэдкалети разам з І. Пташніковым, М. Танкам, К. Крапівой, П. Броўкам, І. Чыгрынавым і іншымі татачаснымі ўладарамі чытацкіх думак [4]. Кожная такая праца Міхала Лісоўскага захоплівае не толькі па-майстэрску пабудаванай кампазіцыяй, але і трапіна скопленымі і псіхалагічна выверанымі партрэтамі, калі для таго каб зрабіць пісьменніка пазнавальным, не абавязкова было маляваць яму рот (як у выпадку з Я. Брылем) ці вочы (І. Пташнікам, М. Танк і зноў Я. Брыль) – часам дастаткова профілю і дэталю характэрных рыс: выбітнага носа, рота-шчыліны, пруткай чупрыны або, наадварот, залысін.

Якой працай давалася М. Лісоўскаму ілзмуляванне легкасці і феноменальнай пазнавальнасці? Адказ на гэтае пытанне ўскосна дае фонд мастака, які захоўваецца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мас-

Невыданы мастак. Сяміроўскі шарж на Янку Брыля. 1958 г.

Анатоля Волкаў, Сяміроўскі шарж на Янку Брыля. 1962 г.

Міхал Лісоўскі, Сяміроўскі шарж на Янку Брыля. БДІМЛМ Ф. 268. Воп. 1. Адз. зых. 43. Акр. 1.

Анатоля Волкаў, "Вясна! "У Забалоці дзее"...» 1952 г.

Рэдакцыя "Вожыка"

Міхал Лісоўскі, Сяміроўскі шарж на Пятруся Макаля. БДІМЛМ Ф. 268. Воп. 1. Адз. зых. 73. Акр. 4.

Міхал Лісоўскі, Сяміроўскі шарж на Пятруся Макаля. 1963 г.

Міхал Лісоўскі, Пятрусь Макаль. БДІМЛМ Ф. 268. Воп. 1. Адз. зых. 76. Акр. 1.

Міхал Лісоўскі, Сяміроўскі шарж на Пятруся Макаля. БДІМЛМ Ф. 268. Воп. 1. Адз. зых. 57. Акр. 8.

Міхала Лісоўскага. Пакрокава фіксуемы моманты з'яўлення таго ці іншага персанажа, дны ствараюць праваднік па творчай "кухні" мастака. Як, напрыклад, у выпадку з папулярным пэтам мінулых гадоў Пятрусьем Макалем, шаржы на якога, нават будучы апублікаванымі, потым усе адно ці дапаўняліся новымі іранічнымі дэталімі, ці наогул сюжэтам змяняліся. Так, калі на адным з ранніх шаржаў Макаль ускраскаўся на пастамент з уласных кніг, то на іншым малюнку, аточаны спадарожнікамі, ён ужо ў космасе.

Вачэй да рынку не змыкаў
Удзень хаджу разбіткі...
Нібыта ў стропях, –

я, Макаль,
Забываюся ў арбітах,
Што ні паэт –
то новы талых
Арбітаў столькі новых!
Хоць ты ўжо,
родная Зямля,
Трымайся Макальвай! [5] –

эпіграмствавалі Міхась Дроцкі і Максім Нябачны (псеўданімы Пятруся Макаля і невядомага аўтара).

А вось больш поўны шарж, дзе спадарожнікам Макаля быў – сам Макаль: памерам з лілпуга, ружовы патаў даваінік імчаў, седзячы ў вялікім чаравіку. Апублікаваны ў адным з лімаўскіх нумароў, а потым і ў кнізе "Наўрокам кажучы..." (сумесным праекце М. Лісоўскага і Р. Барадучна), шарж суправаджала, напярэдзі сказана, не надта кампліментарная эпіграма:

Арбіта ў мяне слая,
Штодзень кручыся ўпарты я
Выкап сваёй персону,
А чысам – калі жонка [3].

Трэцяя па ліку варыяцыя на тэму "касмічнасці" была падпісана літаратурнай народнай іншага паэта – Станіслава Шушкевіча:

Міхал Лісоўскі, Аляксей Карпюк. 14 мая 1966 г. БДІМЛМ Ф. 268. Воп. 1. Адз. зых. 72. Акр. 10.

Міхал Лісоўскі, Аляксей Карпюк. 13 мая 1966 г. БДІМЛМ Ф. 268. Воп. 1. Адз. зых. 72. Акр. 9.

Міхал Лісоўскі, Сяміроўскі шарж на Аляксея Карпюка. 1966 г.

Рэдакцыя "Вожыка"

НОЧ

Мае ночка спрыт вялікі
І багата хітрасці,
Так запелла ў чаравічкі,
Што ніяк не вырасці.
Пятрусь Макаль, "Ноч"

Ноч вылазіць з кішані:
— За візіт рубель гані!
Без ніякай хітрасці
Трэба рублік вытрасці.

З чаравіка прэціа цвік,
Ён абіцае трымаць адвык.
Але гэтакму драчу
Ні капейкі не плачу.

Гараджу — пляту пляцень,
А за ім разлесе цень.
Хутка сядзе ноч на тні.
Пішам дзеткам дзень пры дні [6].

І вось цяпер, калі "макалёўскі" шэраг выбудаваны, варта звярнуцца да прататыпа — да першага партрэта аўтарства М. Лісоўскага: крутлаваты твар з вялікімі вачыма, поўныя вусны, крыху задзарты ўверх нос, акуратна зачасаныя валасы і высокія залысіны — так Пятрусь Макаль выглядаў у свае няпоўныя 33 гады. Параўнаем гэты партрэт з любым шаржам: крутлаватый твар мастак ператварыў у шар, паўнаватая вусны — у матылька ўсмешкі, залысіны давеў да вялікай лысіны, а кароткую шыю зрэзаў пад карань, ад чаго малады паэт не проста ўраза па-дарыянагрэўску састарэў — ён імгненна зрабіўся самапародыйнай.

Аналагічныя трансфармацыі бачым і на прыкладзе сяброўскіх шаржаў на Аляксея Карпюка: зрабіўшы алоўкавы накід, Міхаіл Лісоўскі тут жа шукае характэрныя рысы сваёй мадэлі. Што можа быць даведзена да графічнай метафары? Дзе зерне новага шаржа? І вось ужо Карпюковы вочы і бровы нібы "зачасаныя" ветрам назад, у той час як ніжняя сквіца, наадварот, ненатуральным

Міхаіл Лісоўскі. Сяброўскі шарж на Вячаслава Адамчыка. 1963 г.

Міхаіл Лісоўскі. Сяброўскі шарж на Дануту Бічэль. 1965 г.

Міхаіл Лісоўскі. Сяброўскі шарж на Піліпа Пестрака. 1967 г.

Міхаіл Лісоўскі. Сяброўскі шарж на Алег Лойку. 1963 г.

чынам выпнулася наперад. Следам яшчэ адзін сюжэт — пісьменнік-баксер з адпаведным эпіграмічным подпісам:

Футбол забірае ў мяне чытачоў.
Не да спадобы мне гэткай фокусы.
Каб утрымаць іх, я перайшоў
Да літаратурнага боксу [7].

Шарж надрукаваны ў рэпартажнай справадзачы з V з'езда Саюза пісьменнікаў БССР Таго

Кастусь Куксо. Сяброўскі шарж на Рамана Тармола. 1980-я гг.

Кастусь Куксо. Сяброўскі шарж на Вячаслава Адамчыка. 1980-я гг.

Васіль Ткачук. Сяброўскі шарж на Аляксея Карпюка. 1969 г.

Кастусь Куксо. Сяброўскі шарж на Аляксея Карпюка. 1984 г.

Кастусь Куксо. Сяброўскі шаржы на Адама Мальдзіса, Піліпа Пестрака, Алег Лойку, Юрку Голуба.

самага, дзе ад Васіля Быкава, аўтара забароненай апавесці "Мёртвым не баліць", чакалі прылюднага пакаяння і дзе на абарону сябра паўстаў Карпюк: "Не тузаймо літаратараў. Не арганізуймо калектывных ізбівенняў, не вешаймо на іх ярылюкоў, — сказаў ён са з'ездаўскай трыбуны. — Калі хаму няма чаго сказаць, то ў творах, напісаных аголенымі жыламі і нервамі пісьменніка з-за вялікай любові да Радзімы, або ў такіх жа выступленнях не шукайце прошаў варожай прапаганды" [8]. У гэтым сэнсе нясмешная эпіграма не толькі кантрастуе з выступленнем А. Карпюка — яна выглядае як няўцямная недарэчнасць. Гэтаксама і іншы, больш позні шарж М. Лісоўскага на пісьменніка-праўдашукальніка, паказанага ў вобразе лесаруба, быў зноў жа больш таленавіты за зрыфмаваны подпіс:

Я пень дубовы спляжу ў пух,
А хітрасці тут адна:
Каб цвердалобым быў абух
У калунат! [3].

Следам за Я. Брылем, А. Карпюком і П. Макалем у галерэю Міхаіла Лісоўскага трапілі і іншыя літаратары, што так ці іначым звязаны з Гродзеншчынай: Вячаслаў Адамчык, Данута Бічэль, Алег Лойка, Піліп Пестрак, Раман Тармола.

А якімі бачылі ўладароў чытацкіх думак іншыя мастакі? Тыя ж вядомыя нам па рубрыцы "У анталогію беларускага шаржа" Зянон Паўлоўскі, Васіль Ткачук і Аскольд Чуркін. Або хрэстаматыйныя шаржысты XX ст. Анатоль Волкаў, Мікалай Гіргель і Кастусь Куксо, чые працы аздаблялі беларускую перыядыку не адно дзесяцігоддзе запар...

На жаль, часопісная плошча не дазваляе не толькі засяродзіцца на кожным з шаржаў — мы нават не можам паказаць усе малюнкi, настолькі багатая сабраная намі калекцыя. Аднак, завяршаючы апавед, яшчэ адно імя мы ўсё-такі павінны прыгадаць — Васіль Быкаў. Пісьменнік,

які пражыў у горадзе над Неманам блізу чвэрці стагоддзя, не раз рабіўся героем мастакоўскіх жартаў, пра што мы падрабязна расказалі летась у роднаслоўаўскім нумары альманаху [9]. Але па-за межамі артыкула засталіся многія з аўташаржаў гродзенскага перыяду. Напрыклад, малюнак, які можна датаваць 1960 г.: надзьмуты важны чалавечак у выглядзе вялікай літары "Я" стаіць на пастаменце, дзе выразна чытаецца: "В. У. Быкаў. 1924—1960".

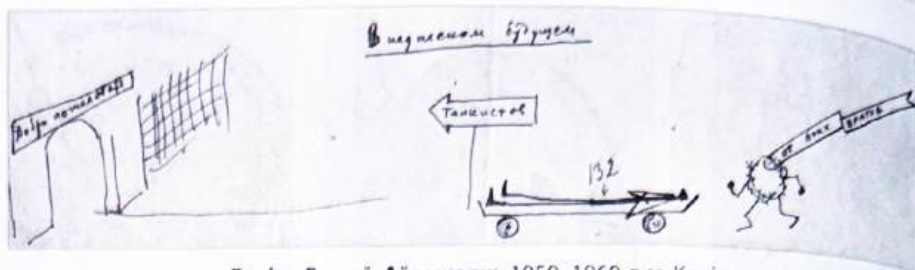
Гэтая "манументальна-рытуальная" тэма пэўны час была даволі папулярнай у жанры быкаўскага аўташаржу. Тут можна згадаць яшчэ такія графічныя сюжэты: сагнуты чалавечак ускараскаўся на пастамент з надпісам "Жураўліны крык" ці ўсё той жа чалавечак ганарліва — галава высока задраная, рукі ў бакі — стаіць на велізарных памераў кнізе, на карэнніку якой пазначана: "Жураўліны крык". Надпіс на вокладцы: "В. Быкаў удзячны нашым спадчыннікам". Іншы раз гэтая тэма была абыграна не менш ка-

Кастусь Куксо. Сяброўскі шарж на Пятрусь Макаля. 1980-я гг.

мічна: чалавечак ляжыць у труне на колах, якую цягне трактар. Або сэнсава блізкі сюжэт: чалавечак, склаўшы рукі на грудзях, у труне на колах рушыць у арку з надпісам “Ласкава запрашаем” (у арыгінале “Добро пожаловать”). Следдам кіруецца пахавальны вянок з надпісам на стужцы: “Ад усіх ворагаў”...

Або шарж і аўташарж на вечную тэму статуснаў творцы і “калялітаратуршчыкаў”, які зберагаецца ў фондах Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры: чалавек пры галыштуку,

Васіль Быкаў. Аўташарж. 1950–1960-я гг. Копія.

у лакараваных чаравіках і ў строгім двухбортным касцюме штосьці голасна выгаворвае па тэлефоне іншаму чалавеку (відаць, Быкаву), які – басанож і апрануты па-хатняму – з аб'якавым выглядам выслухоўвае нябачнага “візаві”.

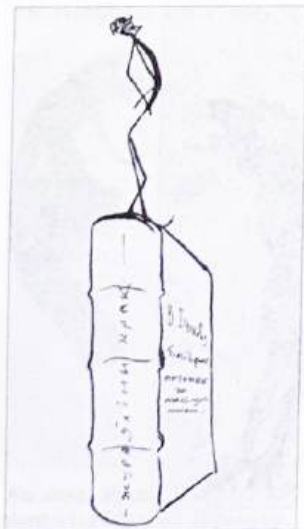
Ці іранічны малюнак пад назвай “Гастроль у ДOME журналіста г. Ленінграда”, дзе чалавек на сцэне (Быкаў) задае перапоўненай залы сакраментальнае пытанне: “Што ёсць ісціна?” Далёка не кожны пісьменнік здольны на падобную самаіронію. Шкада толькі, што мы не маем магчымасці паказаць усе вядомыя нам аўташаржы Васіля Быкава, графічная спадчына якога не менш багатая за яго літаратурныя архівы. Аднак, як мы не раз казалі, у апаведзе пра беларускі сяброўскі шарж ніколі нельга ставіць кропку – заўсёды толькі шматкроп’е.

Спіс літаратуры

1. Вожык. – 1962. – № 2.
2. Вожык. – 1952. – № 7.
3. Лісоўскі, М. Няўрокам кажучы... : сяброўскія шаржы. Эпіграмы / М. Лісоўскі, Р. Барадулін. – Мінск : Беларусь, 1971.
4. Літаратура і мастацтва. – 1962. – 28 снеж.
5. Маладосць. – 1966. – № 12. – С. 152.
6. Беларусь. – 1965. – № 11. – С. 31.
7. Маладосць. – 1966. – № 7. – С. 111.
8. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 78. Воп. 1. Адз. зах. 45. Арк. 192. Стэнаграма.
9. Шапран, С. Васіль Быкаў жартам і ўсур’ёз / С. Шапран // Роднае слова. – 2024. – № 5. – С. 80–89.

Васіль Быкаў. “Что есть истина? Гастроль в ДOME журналиста г. Ленинграда”. Копія.

Васіль Быкаў. Аўташаржы. 1960 (?) г. Копія.

Васіль Быкаў. Аўташарж і шарж. Красавік 1963 г. Копія.